

Bronislovas Bitinas – ryškiausias XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios postpozityvizmo atstovas Lietuvos edukologijoje

Liudmila Rupšienė

Klaipėdos universitetas, Humanitarinių ir ugdymo mokslų fakultetas, Pedagogikos katedra, H. Manto g. 84, 92294 Klaipėda, liudarupsiene@rupeksa.com

Anotacija. Bronislovas Bitinas – neabejotinai iškiliausias XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios edukologijos tyrimų metodologas Lietuvoje. Nepaisant daugiametės ir įvairialypės metodologinės veiklos jis nėra įvardijęs filosofijos, kuria grindžia savo metodologinę sistemą. Straipsnyje pateikiami argumentai, liudijantys, kad B. Bitiną galime laikyti ryškiausiu postpozityvizmo atstovu Lietuvoje.

Esminiai žodžiai: *tyrimų metodologija, postpozityvizmas, pozityvizmas, edukologija.*

Įvadas

Profesorius Bronislovas Bitinas – didis mokslinis vadovas. Tai gali patvirtinti kiekvienas iš jo mokinių. Žmoniški santykiai, pagarba, mokslinė tiesa ir teisingumas – visa tai kuo puikiausiai jį charakterizuoja. Didelė laimė, kad būtent jis tapo mano moksliniu vadovu, mano viso akademinio gyvenimo Mokytoju.

Viskas persipynė mano mintyse ir širdyje, kai vieną dieną prieš trejus metus Profesorius paskambino ir paprašė parašyti įžanginį straipsnį jo rinktinių raštų antrajam tomui, kuriame jis pateikė, jo supratimu, brandžiausius metodologinius mokslo kūrinius. Viena vertus, nudžiugau, kad mano Mokytojas paprašė parašyti straipsnį būtent mane – tai supratau kaip didelio pasitikėjimo ženklą. Kita vertus, išsigandau, nes pajutau didžiulę

atsakomybę – juk turiu ne tik pristatyti savo Mokytojo metodologinius darbus, bet ir išsakyti savo nuomonę apie juos, taigi – savotiškai juos įvertinti. Vertinimas – visuomet sunkus ir atsakingas darbas, bet savo mokytojo darbų vertinimas!.. Toks vertinimas nepalyginamai sudėtingesnis nei įprastas. Jaučiausi kaip mokinė, kuri turi rasti teisingą atsakymą į išskirtinai sudėtingą klausimą, o Mokytojas neduoda jokių užuominų. Straipsnį parašiau. Rašydama daug skaičiau ir vis galvojau galvojau. Bet sunkiausias momentas buvo tuomet, kai jį baigiau. Nė karto gyvenime daugiau nepatiriau tokios situacijos – baigiau straipsnį, bet bijojau jį išsiusti savo Mokytojui. Visą savaitę skaičiau ir skaičiau iš naujo tą straipsnį, vis gludinau sakinius ir vis kankinausi galvodama – ar aš nesuklydau? Ar jis pats irgi galvoja apie savo metodologines idėjas taip, kaip aš galvoju? Ar neužgausiu savo Mokytojo? Mintis, kaip „atspėti“ savo mokytojo gilumines mintis ir jo neužgauti, mane varė iš proto. Vis dėlto pagaliau paspaudžiau „siųsti“ mygtuką ir nusiunčiau savo straipsnį Profesoriumi ir po kelių valandų gavau atsakymą, kuriame jis „palaimino“ straipsnį. Širdis atlėjo. Dabar aš drąsiai galiu teigti, kad mano Mokytojas sutinka su tuo, kad jis savo metodologija atstovauja postpozityvizmui. Šiame straipsnyje noriu plačiau pateikti savo argumentus, kodėl „priklijavau“ savo Mokytojui postpozityvistų etiketę.

Profesorius B. Bitinas gerai žinomas edukologijoje kaip mokslininkas, labai daug nuveikęs plėtojant edukologijos tyrimų metodologiją Lietuvoje ir už jos ribų – visų pirma, turiu mintyje buvusią Tarybų Sąjungą, kuriai kelis dešimtmečius priklausė Lietuva. Savo supratimą apie edukologinio tyrimo metodologiją ir įvairius jos aspektus B. Bitinas pristatė keliose knygose ir keliose dešimtyse mokslinių straipsnių, daugelyje mokslinių konferencijų, dalyvaudamas rengiant edukologijos mokslininkus, įvairiuose pasisakymuose. Tačiau jis niekur nedeklaravo filosofijos, kuria grindžiama jo metodologija. Yra gerai žinoma, kad edukologijos tyrimo metodologija priklauso nuo filosofijos, kurios laikosi metodologas, ir konkrečios metodologijos originalumą galima geriau suprasti, suvokiant filosofinius tyrimo metodologijos pagrindus. Todėl natūralu, kad kyla klausimas apie B. Bitino filosofinę poziciją, kuri nulėmė jo supratimą apie edukologijos tyrimą, pateiktą metodologiniuose darbuose ir visoje plačioje metodologinėje veikloje.

Pirmiausia straipsnyje pateikiama trumpa B. Bitino metodologinių darbų apžvalga, po to – aptariamas postpozityvizmas kaip specifinė tyrimų metodologiją grindžianti filosofija. Galiausiai atskleidžiamos B. Bitino metodologinės idėjos, patvirtinančios postpozityvistinių jų pagrindą.

1. B. Bitino metodologinių darbų apžvalga

Pirmasis stambus B. Bitino metodologinis darbas – tai 1971 m. rusų kalba išleista knyga „Daugiamatė analizė pedagogikoje ir pedagoginėje psichologijoje“. Aprašydamas šios knygos atsiradimo istoriją B. Bitinas (2010) pasakojo, kad domėtis matematinių

metodų taikymu pedagogikoje XX a. 7-ąjį dešimtmetį ji – tuo metu rašanti pedagogikos kandidato disertaciją jauną filologą – paskatino prof. A. Gučas, atkreipęs dėmesį į tai, kad užsienio mokslininkams gerai žinomi matematiniai metodai Lietuvos mokslininkams yra sunkiai suprantami. Žinoma, kad Lietuvos mokslininkai, kaip ir kiti Tarybų Sąjungos mokslininkai, buvo atskirti „geležine uždanga“ nuo kitų valstybių, tad užsienyje gvildenamos mokslinės idėjos čia sunkiai patekdavo. Mokslininkams buvo prieinami tik centrinių bibliotekų užsakomi kai kurie moksliniai leidiniai, tačiau jų supratimą riboja prastas užsienio kalbų mokėjimas. Pirmieji daugumai mokslininkų suprantama rusų kalba leidiniai buvo 1960 m. rusiškai publikuota knyga apie matematinę statistiką (Kendall, 1960, rusų kalba) bei knyga apie daugiamatę statistinę analizę (Anderson, 1963, rusų kalba). O 1964 m. buvo apginta daktaro disertacija apie matematinius ir kibernetinius metodus pedagogikoje ir pedagoginėje psichologijoje (Itelson, 1964, rusų kalba). Tokioje situacijoje B. Bitinas (2010) pats savarankiškai stengėsi susidoroti su matematinių metodų taikymo pedagogikoje problema, tačiau, kaip jis pats pripažįsta, bandymai buvo nesėkmingi ir tai paskatino jį studijuoti matematiką Vilniaus universitete, kad pats suprastų ir kitiems parodytų matematinių metodų naudą ugdymo mokslui. Baigęs matematikos studijas 1966 m. ir tais pačiais metais apgynęs pedagogikos kandidato disertaciją, B. Bitinas sutelkė dėmesį į matematinių metodų taikymo pedagoginiuose tyrimuose metodologines problemas ir parengė daktaro disertaciją „*Metodologicheskiye problemy vyjavlenija nauchnoj informacii v pedagogicheskom issledovanii*“ („Mokslinės informacijos išgavimo pedagoginiame tyrime metodologinės problemos“) (čia ir kitur vertimas iš rusų ir anglų kalbų – straipsnio autorės), kurią apgynė 1971 metais. Kartu Profesorius atkreipė dėmesį į tuo metu Tarybų Sąjungoje menkai žinomą ir netgi dalies šios šalies mokslininkų nepripažįstamą problemą – daugiamatės analizės taikymą pedagogikos ir psichologijos tyrimuose. Taip 1971 m. išleista B. Bitino knyga „*Mnogomernyj analiz v pedagogike i pedagogicheskoy psihologii*“ („Daugiamatė analizė pedagogikoje ir psichologijoje“) tapo „pirmąja kregžde“ Tarybų Sąjungoje, parodžiusia kelią šalies pedagogams ir psichologams, kaip taikyti daugiamatės statistikos metodus atliekant tyrimus. Knyga turėjo nepaprastą akademinę sėkmę ir sulaukė didelio tyrėjų pripažinimo: pedagogikos katedros pradėjo rūpintis daugiamatės statistikos taikymu ugdymo tyrimuose, kai kurie Maskvos, Leningrado, Kijevo moksliniai centrai įtraukė daugiamatės analizės tematiką į aspirantų metodologinį rengimą (Bitinas, 2010, 64).

Nors minėta knyga laikytina ryškiausiu ir plačiausią sklaidą už Lietuvos ribų turinčiu B. Bitino metodologiniu veikalu, kurioje Profesorius pirmą kartą aiškiai deklaravo savitą metodologijos supratimą, be jos, 1960–1970 m. jis publikavo ir kitus metodologinius veikalus, kuriuose atskleidė savo požiūrį į matematinių metodų taikymą pedagogikoje, o kartais – ir psichologijoje. Pats B. Bitinas to meto svarbiausiomis publikacijomis laiko ir 2013 m. išleistą *Rinktinių raštų* II tome mini knygą „*Statistiniai metodai pedagogikoje ir psichologijoje*“ (1974) bei lietuvių kalba publikuotus straipsnius „*Koreliacija ir faktorių analizė pedagoginiuose tyrimuose*“ (1968), „*Dispersinė-koreliacinė antramečiavimo duo-*

menų analizė“ (1968), „Mokomųjų testų kokybės tikrinimas“ (1970). Taip pat rusų kalba publikuotus straipsnius „O mnogomernom podhode k analizu pedagogicheskikh javlenij“ („Apie daugiamatę prieigą analizuojant pedagoginius reiškinius“, 1970), „Izmerenije v pedagogicheskom issledovanii“ („Matavimas pedagoginiame tyrime“, 1972), „Metodologicheskije voprosy izmerenija svojstv lichnosti uchashhihsia“ (Moksleivio asmenybės savybių matavimo metodologiniai klausimai, 1973), „Metody mnogomernogo analiza v pedagogicheskom issledovanii“ („Daugiamatės analizės metodai pedagoginiame tyrime“, 1976), „Nekotoryje problemy izmerenija rezultatov vospitanija“ („Kai kurios auklėjimo rezultatų matavimo problemos“, 1976) ir kt.

Lygiagrečiai su matematinių metodų įsitvirtinimu socialiniuose moksluose užsienyje buvo kuriamos ir statistinės programos, kurių paskirtis buvo palengvinti statistinę duomenų analizę. Pvz., jau 1968 m. Čikagos universitete buvo paskebtas N. H. Nie, D. H. Bent ir C. H. Hull sukurta dabar gerai žinoma ir visame pasaulyje paplitusi SPSS programa. Tačiau Tarybų Sąjungoje SPSS programa ir kitos užsienyje sukurtos programos buvo neprieinamos, tad taikant statistinę analizę reikėdavo atlikti daugybę skaičiavimų aritmetiniais. Suvokdamas šį esminį trūkį ir siekdamas paspartinti daugiamatės statistinės analizės skverbimąsi į edukologijos tyrimus bei prisidėti prie jų kokybės kėlimo, prof. B. Bitinas žengė itin reikšmingą žingsnį – jis nusprendė inicijuoti specialios kompiuterinės programos kūrimą. 1974 m. pasikvietęs programuotoją R. Paulavičių kartu pradėjo kurti tokią programą. Naujoji programa R. Paulavičiaus ir B. Bitino jėgomis buvo kuriama dešimtmetį ir pavadinta „PAULA“. Programa „PAULA“ aprašyta (rusų kalba, nes tai atitiko programos pirkėjų poreikius) leidinyje „Pedagoginių duomenų analizės taikant ESM sistema“ (1987); jos variantas „SKIBIS“ lietuvių kalba (parengtas atsižvelgus į programavimo pokyčius) išleistas 2008 metais. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad prof. B. Bitinas faktiškai atsidūrė edukologijos mokslo pionierių gretose – programos „PAULA“ kūrimas vyko beveik lygiagrečiai su SPSS programos kūrimu ir buvo itin modernus bei reikšmingas žingsnis Lietuvoje ir Tarybų Sąjungoje.

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje 1990 m. B. Bitino metodologiniai darbai tapo dar brandesni – nuo matematinių metodų taikymo pedagogikoje ir iš dalies psichologijoje problemų analizės Profesorius perėjo prie labiau sistemiško požiūrio į edukologinius tyrimus. Pirmuosius tokio sistemiško požiūrio rezultatus galima pamatyti 1998 m. išleistame vadovėlyje „Ugdymo tyrimų metodologija“, vėliau – 2002 m. išleistoje knygoje „Pedagoginės diagnostikos pagrindai“. Pačiu brandžiausiu šio kūrybos etapo veikalu laikytina 2006 m. išleista knyga „Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas“. Šioje knygoje B. Bitinas pateikia savąjį edukologinio tyrimo sampratą, aptaria ugdymo teiginių verifikacijos problematiką, diagnostinės informacijos rinkimo ir duomenų analizės būdus ir technikas. Edukologijos mokslininkams gerai žinomi ir brandūs B. Bitino metodologiniai straipsniai, atspindintys jo sisteminių požiūrį į edukologijos tyrimą: „Edukologinių tyrimų metodologiniai vingiai“ (2006), „Disertacinis tyrimas: tikrovės nuotrauka ir kūrybinė intervencija“ (2011) ir kiti. Minėtos knygos ir straipsniai reikš-

mingai prisidėjo prie edukologijos mokslo plėtojimo atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje, nes iš jų mokėsi daktaro disertacijas rengiantys doktorantai ir jų vadovai, pradedantieji ir patyrę edukologijos tyrėjai.

Nors B. Bitinas „startavo“ edukologijos tyrimų metodologijoje kaip matematinių metodų taikymo pagrindėjas ir propaguotojas, jis tapo pirmojo Lietuvoje kokybinių tyrimų metodologijos vadovėlio (Bitinas, Rupšienė ir Žydžiūnaitė, 2008) bendraautoriu ir šiame vadovyje parašė skyrių apie kokybinių tyrimų metodologinį kontekstą – tai iš pirmo žvilgsnio visai nedera su visa ankstesne Profesoriaus kūryba. Tačiau tai – svarbus faktas, parodantis B. Bitino metodologijos pozicijos atvirumą naujam žinojimui, kuris vis labiau skverbėsi į Lietuvą, kai buvo atkurta nepriklausomybė siugriuvus „geležinėms uždangoms“ ir įsitvirtinant laisvai akademinę komunikacijai su moksliniu pasauliu. Kaip kadaise, XX a. 7-ąjį dešimtmetį, B. Bitinas sutelkė dėmesį į matematinių metodų taikymą pedagogikoje, nes šalyje buvo jaučiamas tokio taikymo metodologijos trūkumas, taip XXI a. pradžioje Profesorius pastebėjo, kad šalyje trūksta kokybinių tyrimų metodologijos supratimo ir stengėsi suprasti kokybinius tyrimus bei savo supratimą perteikti kitiems. Itin vertinga B. Bitino, edukologinio tyrimo metodologijos autoriteto, pirmosios lietuviškos kokybinių duomenų analizės programos „Kokybis“ (2012) bendraautorio, akademinė veikla, palaikant kokybinių tyrimų plėtotę Lietuvos edukologijos moksle.

Trumpai apžvelgus B. Bitino metodologinius darbus ir turint omenyje kitų mokslininkų lietuvių kalba paskelbtus metodologinius darbus, galima teigti, kad Profesorius yra ryškiausias XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios edukologijos tyrimų metodologas Lietuvoje, paskelbęs daugiausiai ir labai brandžių metodologinių darbų, reikšmingai prisidėjęs prie tyrimų metodologinės kultūros įtvirtinimo šalyje ir už jos ribų.

2. Postpozityvizmas kaip specifinę metodologiją grindžianti filosofija

Trumpai apžvelgus B. Bitino metodologinius veikalus, toliau dėmesys perkeliamas į filosofinius tyrimo metodologijos aspektus. Pagrindinis metodologinis klausimas „kaip praktiškai galima pažinti pasaulį?“ iš esmės priklauso nuo to, ką mes laikome pasauliu, ir ką laikome pažinimu, o tai ontologinis ir epistemologinis klausimai (Bryman, 2008; Corbin ir Strauss, 2008; Creswell, 2009). Ontologija – būties teorija; o epistemologija yra pažinimo teorija, nagrinėjanti, ką mes galime pažinti, iš ko kyla mūsų žinios ir ar galima jas laikyti tiesa (Nekrašas, 2010, 23). Metodologija, kaip jau minėta, taip pat rūpinasi pasaulio pažinimu, tačiau labiau koncentruojasi į tokio pažinimo praktinius aspektus (metodus).

Pastaruosius dešimtmečius pasaulyje buvo įvairių daugiau ar mažiau sėkmingų bandymų nusakyti tyrimų metodologijos filosofinius pagrindus, atskleidžiant jų esmines idėjas ir skirtumus. Suvokti nuomonių įvairovę dar sudėtinga ir dėl to, kad kalbant apie

filosofinius tyrimų pagrindus į pirmą planą iškyla tai pasaulėžiūra, tai paradigmos, tai požiūriai, tai filosofinės teorijos ar kt. Kai kurie mokslininkai juos tapatina. Pvz., J. Creswellas (2009, 6) deklaruodamas savo poziciją, pripažįsta, kad jis pasaulėžiūra vadina tai, ką kiti mokslininkai (pvz., Lincoln ir Guba, 2000; Mertens, 1998) vadina paradigma, epistemologija ir ontologija (Crotty, 1998) arba plačiai suvokiama tyrimo metodologija (Neuman, 2000).

Nesigilinant į šiuos niuansus (kadangi tokia diskusija peržengtų šio straipsnio ribas), galima paminėti kelias populiarias tyrimo metodologijos filosofinių pagrindų tipologijas. Pasak E. Bredo (2006, 5), 8–9-ąjį dešimtmetį buvo įprasta (pvz., Habermas, 1971; Bredo ir Feinberg, 1982) išskirti tris požiūrius į žinojimą: pozityvistinį, interpretatyvųjį (angl. *interpretative*) ir kritinį. Tačiau XX a. pabaigoje atsirado arba labai sustiprėjo naujos filosofinės ir sociologinės idėjos bei judėjimai (pvz., feminizmas, poststruktūralizmas, postmodernizmas). Kai kurie metodologai linkę šias naujas idėjas įtvirtinti tyrimo filosofinių pagrindų tipologijoje. Pvz., J. Hatchas (2002) išskiria tyrimų paradigmas: pozityvistinę, postpozityvistinę, konstruktyvistinę, kritinę / feministinę, poststruktūralistinę. J. Creswellas (2009) išskiria 4 pasaulėžiūras: postpozityvistinę, konstruktyvistinę, pragmatizmą ir advokataujančią / dalyvavaujančią (angl. *advocacy/participatory*). A. Brymanas (2008) savo vadovelyje „Social research methods“ kalba apie epistemologines ir ontologines pozicijas: epistemologines pozicijas jis skirsto į dvi sroves – pozityvizmą ir interpretatyvizmą, ontologines – į objektyvizmą ir konstrukcionizmą. S. Merriamas (2009) tęsia J. Habermaso (1971) tradiciją ir išskiria tris alternatyvius požiūrius į socialinius mokslus (ir atitinkamai – tyrimus): pozityvistinį, interpretatyvųjį ir kritinį, bei papildo juos ketvirtuoju – poststruktūralizmu / postmodernizmu. O E. Bredo (2006) siūlo remtis P. Godfrey-Smitho (1996) tipologija, kurioje pirmiausia identifikuojami du pagrindiniai požiūriai į mokslinį žinojimą: eksternalistinis ir internalistinis. Jo supratimu, eksternalistai siekia aiškinti žinias, mintis, mąstymą išorinės aplinkos veiksniais, o internalistai – vidiniais veiksniais, glūdinčiais žmogaus mąstyme, kalboje, kultūroje. Kitais žodžiais tariant, eksternalistams rūpi atskleisti, kaip išorinė aplinka veikia mūsų žinojimą, o internalistams – kaip mąstymas, kalba, kultūra paveikia mūsų žinojimą. Be šių dviejų pagrindinių požiūrių į mokslinį pažinimą (eksternalistinio ir internalistinio), P. Godfrey-Smithas (1996, cit. Bredo, 2006) nurodo dar ir trečiąjį požiūrį, kurį galima suvokti kaip „silpnąjį konstruktyvizmą“, arba „interakcionizmą“, bei pragmatizmą. Trečiojo požiūrio esmė – pripažinimas, kad vidiniai ir išoriniai veiksniai daro vieni kitiems įtaką (mąstymas keičia veiklą, pastaroji daro įtaką išorės aplinkai, o pastaroji ateityje daro įtaką asmeniui). Pragmatizmo požiūris, E. Bredo (2006) supratimu, yra išskirtinis, nes remiasi visais trimis minėtais požiūriais ir netgi dar daugiau – visi trys minėti požiūriai linksta į labiau pragmatines nuostatas.

Daugumoje tipologijų tiesiogiai ar netiesiogiai atsiranda postpozityvizmas. Jau pagal pavadinimą aišku, kad postpozityvizmas esmingai susijęs su pozityvizmu, tad siekiant geriau suprasti postpozityvizmą, tikslinga pirmiausia suprasti, kas yra pozityvizmas.

Pozityvizmo pagrindėju laikomas XIX a. gyvenęs A. Comte, kuris paskelbė, jog žemiausia žinojimo stadija yra teologinė (kai įvykiai yra aiškinami supernaturaliais dalykais, pvz., Dievų valia), kiek aukštesnė – metafizinė, arba abstrakčioji (kai įvykiai yra aiškinami abstrachiais dalykais ar jėgomis), o aukščiausia – pozityvioji, arba mokslinė (kai įvykiai yra aiškinami remiantis tiesioginiu stebėjimu ir pats paaiškinimas apsiriboja teiginiais apie įvykių priežasties ir pasekmės ryšį) (Bredo, 2006, 7). Šis A. Comte samprotavimas turi savo priešistoriją, kurioje glaudžiai persipynė daugiau negu dviejų tūkstantmečių idėjos. Priešistorija yra susijusi su filosofijos, religijos ir mokslo santykiais, o pačios jos ištakos glūdi antikoje, kai Vakarų kultūroje religija ir filosofija išsiskyrė į atskiras sritis ir taip išryškėjo skirtumas nuo Rytų kultūros, kurioje religijos ir filosofijos santykis išliko labai glaudus: faktiškai Rytų religijos buvo filosofinės, ypač – brandžiosios religijos, o pačias religijas kūrė filosofai (Šliogeris, 2011, 56). Bet Vakarų kultūroje viduramžiais filosofija susipina su teologija ir gamtotyra, o teologija pradedama laikyti aukščiausiu mokslu (Šliogeris, 2011, 88). Viduramžių mokslo „pagamintą“ žinojimą A. Comte ir laiko paties žemiausio lygio. Vakarų žinijos situacija sparčiai keitėsi XVII–XVIII a., prasidėjus naujesiems laikams, kai, A. Šliogerio (2011, 267) teigimu, teologija „atsiskyrė“ nuo filosofijos, tačiau filosofija persipynė su gamtotyra, ir todėl, kalbant apie naujųjų laikų mąstytojus, sunku nusakyti, kas jie buvo – filosofai ar gamtotyrininkai. Argumentuodamas šią mintį, autorius pažymi, kad naujųjų amžių filosofai nusigręžė nuo Dievo ir atsigręžė į žmogaus ir gamtos pažinimą, pirmiausia ieškodami būdų, kaip gamtą pritaikyti žmogaus reikmėms, o vėliau – kaip pertvarkyti patį žmogų ir žmonių visuomenę. Reaguodamas būtent į tą situaciją A. Comte norėjo tarsi praveisti demarkacinę liniją tarp filosofijos ir mokslo – metafizinę žinojimo stadiją apibūdino kaip aukštesnę nei teologinė, tačiau žemesnę, palyginti su pozityviąja (t. y. tiesiogine) mokslinė. Šios idėjos, be to, persipynė su XIX a. įsitvirtinusia visuomenės pažangos idėja, kurią nusakė trys elementai: kad istorija yra prasminga, kad ši istorija juda nuo mažesnio gėrio prie didesnio, kad ši evoliucija yra neribota ir neišvengiama (Braunstein ir Phan, 2007, 242). Ši teorija įkvėpė A. Comte pagrįsti sociologiją kaip mokslą, skirtą visuomenės pažangai skatinti, atsižvelgiant į mokslinius jos evoliucijos dėsnius. Mokslas buvo „užkeltas ant pjedestalo“ ir, kaip teigia J. Habermas (1971), pozityvizmas moksliskumui suteikė beveik religijos statusą ir šį reiškinį pavadino scientizmu. Bet A. Šliogeris (2011, 89) atkreipia dėmesį, kad iš esmės mokslu buvo laikoma matematinė-eksperimentinė gamtotyra su vyraujančia orientacija į tiriamųjų dalykų matematinį aiškinimą ir eksperimentus. Norėdamas pagrįsti sociologiją kaip mokslą A. Comte atsižvelgė į tokią mokslo sampratą, tad jo deklavimas, kad socialinius reiškinius sociologijos mokslas turi tirti kaip gamtos mokslų reiškinius, atrodo visai logiškas. Tolesnis logiškas žingsnis, turint omenyje mokslo metodų supratimą, – pripažinti, kad tiriant socialinius reiškinius iš esmės reikia naudoti matematinį aiškinimą ir eksperimentus. O tokio tyrimo rezultatai turi būti teiginiai, paaiškinantys priežasties ir pasekmės ryšį – kaip tai numato pozityvioji (t. y. mokslinė) žinojimo stadija. Taip pat logiškai visame šiame kontekste atrodė deklavimas, jog socia-

linių mokslų tyrėjas gali ir turi atsiriboti nuo savo nuostatų, vertybių ir užimti nešališką poziciją, kad galėtų objektyviai ištirti socialinius reiškinius.

Šios A. Comte idėjos tapo pozityvizmo pagrindu. Tačiau po A. Comte pozityvizmas plėtojosi labai įvairiomis kryptimis. Šio straipsnio tikslo kontekste svarbu paminėti apie labiausiai kritikuojamą pozityvizmo atmainą – loginį pozityvizmą, kuris buvo išplėtotas Vienos ratelyje XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje. Loginis pozityvizmas, atsispirdamas nuo A. Comte klasikinio pozityvizmo, žengė dar toliau, susiedamas pozityvizmą su logikos galia ir savo credo paskelbdamas teorijos verifikacijos idėją – kad teiginys apie priežasties ir pasekmės ryšį kaip mokslinio tyrimo rezultatas yra prasmingas tik tuomet, kai jis yra praktiškai verifikuojamas (patvirtinamas) (Bredo, 2006, 8). Būtent pastaroji loginio pozityvizmo idėja inspiravo W. Feinbergą (2012) teigti, kad pozityvistams mokslo teiginys (angl. *statement*) yra verifikavimo (patvirtinimo) reikalaujanti empirinio deklaravimo (angl. *claim*) forma, kai verifikavimas gali būti atliekamas naudojant tiesioginį ar netiesioginį stebėjimą.

Būtent loginis pozityvizmas padarė stiprią įtaką edukologijai, psichologijai ir kitiems socialiniams mokslams, ypač 7-ąjį dešimtmetį, ir nulėmė tai, kad šių mokslų tyrimuose „siekiant, kad apibendrinimai būtų daromi remiantis objektyviai stebimais faktais ir dėl to, norint išlaisvinti stebėjimus nuo interpretacijų dviprasmiškumo buvo naudojami griežtai kontroliuojamos eksperimentinės situacijos ir standartizuoti klausimynai bei matavimai“, o mokslinė kalba tapo vertybiškai neutrali (Bredo, 2006, 9).

Pozityvizmas padarė didžiulę įtaką mokslui. Anot E. Nekrašo (2010, 78), ši įtaka pranoko bet kurios kitos filosofijos krypties įtaką ir todėl netenka stebėtis tuo, kad iki šiol į mokslą mes dažniausiai žiūrime pozityvisto akimis ir „tiksliai suformuluotų hipotezių apie gamtinį ar socialinį pasaulį kruopštų empirinį tyrimą laikome standartine mokslinio tyrimo procedūra“.

Bendrais bruožais aptarus pozityvizmą galima pereiti prie postpozityvizmo sampratos. Čia susiduriama su problema, jog postpozityvizmo sąvoka vartojama ir aiškinama gana įvairiai. Išsamesnė analizė leidžia įžvelgti, jog esminis skirtumas glūdi santykyje su pozityvizmu. Vieni, priimdami pozityvizmą ir atliepdami jo kritiką, jį tobulina. Tokį postpozityvizmą vadina šiuolaikiniu pozityvizmu (pvz., Powers ir Knapp, 2010), pozityvizmo „atplaiša“ (angl. *strand*) (Ponterotto, 2005). Šis požiūris atsispindi, pvz., anksčiau minėtoje J. Creswello (2009) pasaulėžiūrų tipologijoje (jis išskiria postpozityvizmą kaip atskirą pasaulėžiūrą šalia konstruktyvizmo, pragmatizmo, advokataujančios / dalyvaujančios pasaulėžiūros), arba J. G. Ponterotto (2005) tipologijoje, kurioje jis išskiria postpozityvizmą kaip paradigmą greta konstruktyvizmo / interpretatyvizmo ir kritinės / ideologinės paradigmos. Kiti postpozityvizmu vadina kaip tik tai, kas aptartu požiūriu yra ne postpozityvizmas. Pvz., J. H. Zammito (2004), S. L. T. McGregor ir J. A. Murnane (2010) postpozityvizmo terminą vartoja nusakyti paradigmai, kuri atmeta (angl. *deny*) pozityvizmą, ir ta prasme yra nepozityvizmas (angl. *non-positivism*). Laikantis tokio požiūrio minėti mokslininkai skiria dvi tyrimo paradigmas: pozityvistinę ir postpo-

zityvistinę (apimančią interpretatyviąją ir kritinę metodologijas). S. L. T. McGregoro ir J. A. Murnane (2010, 422) teigimu, toks postpozityvizmas laikosi prielaidos, kad egzistuoja įvairūs žinojimo būdai – ne tik mokslinis metodas (angl. *scientific method*). Laikantis šio požiūrio, E. Nekrašo (2010) teigimu, nebūtina kelti ir tikrinti hipotezes, nes nėra jas paneigiančių ar patvirtinančių faktų, o tai, kas laikoma faktais, iš tikrųjų tėra interpretacijos, kurios priklauso nuo tyrėjo teorinių pažiūrų – todėl visas socialinės tikrovės pažinimas postpozityvistu požiūriu gali būti tik jos interpretacijos ir kritika. Anot E. Nekrašo (2010, 85), žvelgdamas į socialinį pasaulį iš vidaus, tyrinėtojas gali jį suprasti, bet negali ir neturi jo aiškinti, kaip tą žodį supranta pozityvistai. A. Nekrašas teigia, kad „supratimas reikalauja gebėti įsijausti į žmogų, suprasti jo veiksmų motyvus, tikslus, kurių jis siekia, vertybes, kuriomis vadovaujasi, dilemas, dėl kurių kankinasi, o ne šaltai ir abejingai stebėti ir aiškinti jo elgesį“.

A. B. Ryan (2006) nurodo keturis pagrindinius postpozityvistų (nepozityvistų) „įrankius“: diskursas, diskurso galia, naratyvo vertė, refleksyvumo poreikis. Diskursas, jos aiškinimu, yra teiginių, kategorijų, įsitikinimų, įpročių ir praktikos rezginys (angl. *web*), kuris naudojamas žmonių patirties filtravimui ir interpretavimui. Dėmesio sutelkimas į diskursą padeda suprasti, kad prasmės suvokimas nėra neutralus aktas, bet visada jis susijęs su kažkieno interesais ir galia, todėl diskursas turi galią žinioms kaip mokslinės veiklos produkcijai – tai laikoma antruoju „įrankiu“. Trečiasis įrankis – naratyvai – yra esminis postpozityvistinio (nepozityvistinio) tyrimo elementas, nes pripažįstama, kad būtent per naratyvus galima tyrinėti socialinius reiškinius. Laikydami tokio požiūrio tyrėjai pripažįsta, kad yra daugelis tarpusavyje besivaržančių diskursų ir nereikia stengtis kontroliuoti kylančių prieštaravimų arba juos spręsti – tiesiog juos reikia tyrinėti. Todėl, A. B. Ryan (2006) teigimu, kyla daug tyrimo iššūkių ir tyrėjas turi būti refleksyvus, kad galėtų susidurti su tais iššūkiais, prieštaravimais, įtampomis ir nevengti jų.

Daugiau nesigilinant į šią postpozityvizmo (kaip nepozityvizmo) sampratą, tikslinga sutelkti dėmesį į kitą – postpozityvizmą kaip šiuolaikinį pozityvizmą (Powers, Knapp, 2010), kaip pozityvizmo „atplaišą“ (angl. *strand*) (Ponterotto, 2005), kaip patobulintą pozityvizmą (Adam, 2014), kaip mažiau arogantišką jo formą (Crotty, 1998). Patikslindamas tokią postpozityvizmo sampratą F. Adamas (2014, 5) teigia, kad postpozityvizmas yra nei antipozityvizmas, nei pozityvizmo praturtinimas kitais metodais; jo esmė – pastangos patobulinti pozityvizmą, neatmetant visų pozityvizmo idėjų ir mokslinio metodo postulatų.

Tokio postpozityvizmo atsiradimas susijęs su pozityvizmo (ypač – loginio) kritika, kuri prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo XX a. viduryje. Vienas iš kritikų K. Popperis (1959, 1968), laikydamasis esminių pozityvizmo pozicijų, užginčijo pozityvistinį principą apie teorijos verifikavimą – jis argumentavo, kad teorija negali būti verifikuojama, ji gali būti tik falsifikuojama. Jo supratimu, tai, kad kažkas įvykdavo praeityje, nereiškia, kad visada įvyks ir ateityje – ir netgi Saulė viena rytą gali nepatekėti, taigi tas mokslinis teiginys apie priežasties ir pasekmės ryšį, kuris buvo laikomas teorija nuo pat pozityvizmo

pradžios, iš tikrųjų nenusako universalaus nekintančio ryšio, bet faktiškai tai yra tik hipotezė, kurios empiriniu tyrimu nepavyko paneigti. Todėl, jo supratimu, mokslininkams reikia sutelkti dėmesį ne į teorijos verifikavimą, bet į kritinį hipotezių nagrinėjimą, ieškant jų nepasitvirtinimo (klaidingumo) įrodymų – taigi falsifikavimas gali būti suprantamas kaip klaidingų hipotezių atmetimas. H. Alexanderio (2006, 212) manymu, toks požiūris ir nusako postpozityvizmą, t. y. šiuolaikinį pozityvizmą. Šis K. Popperio požiūris išplito, ir dabar, W. Feinbergo (2012) teigimu, daugelis postpozityvistų sutinka, kad pozicija apie teiginių prasmingumą tik kai jie yra verifikuojami, yra per griežta. Anot M. Crotty (1998, 29), tokiame postpozityvizmui labiau svarbus tikimybiškumas nei tikrumas, tam tikras objektyvumo lygmuo, o ne absoliutus objektyvumas, labiau svarbu sužinoti apytikrę, o ne absoliučiąją tiesą.

Šiuo metu pripažįstama (Powers ir Knapp, 2010), kad postpozityvizmas (kaip šiuolaikinis pozityvizmas) yra objektyvistinis pagal prigimtį, deterministinis pagal nuostatas (nes dėmesys telkiamas į priežastinį ryšį), redukcionistinis pagal ketinimą (nes siekiama sumažinti konceptualizacijų kompleksą iki kelių atskirų tyrimo klausimų ar testuojamų hipotezių, kitais žodžiais tariant – supaprastinant sudėtingų procesų aiškinimą, išskaidant juos į paprastesnius), sutelktas į objektyvios realybės operacionalizaciją, stebėjimą, matavimus, kvantifikaciją ir vis dėlto – į verifikaciją. Pasak E. Bredo (2006, 13), dauguma postpozityvistais save laikančių mokslininkų pirmenybę teikia gamtos mokslų tyrimo modeliams, linkę ieškoti universalių taisyklių, labiau linkę rūpintis teiginių teisingumu nei vartojamų sąvokų tinkamumu ar tam tikro požiūrio priėmimą kaip socialinius padarinius.

Neginčydamą pirmojo požiūrio į postpozityvizmą kaip nepozityvizmą ir pripažindama jo pagrįstumą, laikausi antrojo požiūrio ir toliau pateiksiu argumentų, kodėl manau, kad B. Bitino metodologija atspindi tokią postpozityvizmo (kaip šiuolaikinio pozityvizmo) sampratą.

3. B. Bitino metodologinės idėjos, patvirtinančios postpozityvistinį jų pagrindą

Aptarus pozityvizmo ir jo šiuolaikinės atmainos – postpozityvizmo – pamatines idėjas, galima grįžti prie B. Bitino metodologinių idėjų ir ieškoti jų tarpusavio sąryšio.

Objektyvizmas. Kaip buvo minėta, objektyvizmas laikomas postpozityvizmo atributu. Kaip aiškina A. Brymanas (2008, 18–19), objektyvizmas – ontologinė pozicija, pripažįstanti, kad socialiniai reiškiniai ir jų prasmės egzistuoja neatsižvelgiant į socialinius veikėjus. Jos ištakas H. Alexanderis (2006, 210) įžvelgia Platono idėjose apie žinojimą, kurias vėliau išplėtojo I. Kantas ir jo pasekėjai ir galiausiai šios idėjos išreiškia supratimą, kad žinojimas yra objektyvus, universalus ir generalizuojamas (apibendrinantis). Kartu H. Aleksanderis nurodo priešingą supratimą apie žinojimą, kuris kilo iš Aristotelio,

vėliau buvo išplėtotas G. Hegelio ir jo pasekėjų, – kad žinojimas yra kontekstualus, subjektyvus, kad jis yra gyvenančių konkrečioje istorinėje ir lingvistinėje bendruomenėje atstovų produktas. Tad netenka stebėtis, kad objektyvizmu paremtais tyrimais siekiama atrasti universalias taisykles, reguliuojančias socialinę tikrovę. Kaip atskleisti tas taisykles? Aišku, kad tyrinėjant ryšius tarp skirtingų socialinės tikrovės elementų. Todėl tyrėjo pagrindinis rūpestis – identifikuoti socialinės tikrovės elementus, aprašyti tuos elementus ir atrasti būdus, kuriais minėtų elementų ryšiai gali būti išreikšti. Tokiuose tyrimuose yra svarbios sąvokos (angl. *concept*) ir jų matavimas. Suprasti B. Bitino ontologinę poziciją padeda kelios citatos: „socialiniai reiškiniai yra objektyvūs“, „tiriamosios tikrovės objektyvumas – esminis reikalavimas mokslinio pažinimo objektui“ (Bitinas, Rupšienė ir Žydzūnaitė, 2008, 34), „ugdymo reiškiniai yra objektyvūs“ (Bitinas, 2006, 40). Šie ir daugelis kitų panašių teiginių, išsakytų įvairiuose darbuose, nedviprasmiškai parodo, kad B. Bitinas, grįsdamas edukologinio tyrimo metodologiją, laikosi objektyvistinės pozicijos. Tačiau, jo pozicija, kaip ir daugumos postpozityvistų, yra „minkštesnė“ objektyvumo atžvilgiu: nors, viena vertus, jis pripažįsta ugdymo reiškinių objektyvumą, tačiau kartu pripažįsta ir tai, kad pasiekti visiško objektyvumo tyrime neįmanoma, o „mūsų žinios niekada nebus pakankamai patikimos ir gilios“, pati „mokslinė tiesa visada yra santykinė, nepilna, o kartais – ir netiksli“ (Bitinas, 2006, 19). Tokia pozicija leidžia jam pripažinti tikimybiškai nusakomų teiginių mokslinę vertę. Kaip objektyvumą silpninančius veiksnius B. Bitinas (ten pat, 23) nurodo mokslininko priklausomybę nuo mokslinio pažinimo sąlygų, taip pat jo priklausomybę nuo taikomos tyrimo priemonės.

Determinizmas – kitas postpozityvizmo atributas, taip pat turintis ištakas pačioje pozityvizmo pradžioje. Grįsdamas pozityviąją mokslinę pažinimo stadiją kaip aukščiausiąją pažinimo stadiją, A. Comte, kaip buvo minėta, iš karto aiškino tokio pažinimo orientaciją į priežastinių ryšių atskleidimą. Tai deterministinė pozicija, kuri skiriasi nuo interpretatyvinės ir kritinės pozicijų. Interpretatyvinė pozicija yra priešinga pozityvistinei ta prasme, kad pripažįsta žmonių ir gamtos objektų skirtumus, ir dėl to kitokią socialinių mokslų paskirtį – suvokti socialinių veiksmų subjektyviasias prasmes, ir kitokią tyrimo procedūrų logiką (Bryman, 2008, 15–16). Pozicijos ašimi tampa nepažįstama kalba rašomo „teksto“ (kuris suprantamas kaip bet koks socialinis veiksmas ar veiksmo produktas) interpretacija, t. y. tarsi to teksto „vertimas“ į tyrėjui ir skaitytojams pažįstamą kalbą, vietoje pozityvistinės orientacijos ieškoti universalių priežastinių ryšių (Bredo, 2006, 15). Kaip aiškina D. Butinas (2010), kritinę ir kai kurias „post“ prieigas jungia tai, kad jos kvestionuoja pozityvistų ir interpretatyvistų neutralumą bei gerus ketinimus. Šis mokslininkas netgi tvirtina, kad pozityvistai ir interpretatyvistai padeda įamžinti klasiškas, rasines ir seksistines privilegijas. Taip, jo supratimu, atsitinka todėl, kad šiuolaikinę politiką bei praktiką vykdo baltaodžiai turtingi vyrai, o jų proteguojami pozityvistiniai ir interpretatyviniai tyrimai prisideda prie tokių pat žmonių, kaip jie, sėkmės visuomenėje. A. Brymanas (2008) pažymi, kad kritinės ir kai kurių „post“ pozicijų besilaikančių mokslininkų požiūriu, jog socialiniai mokslai padėtų įtvirtinti teisingumą, tyrėjai turi

atkreipti dėmesį ir tyrinėti įgalinimą, nelygybę, dominavimą, priespaudą, susvetimėjimą ir pan. Tyrėjai turi bendradarbiauti su tyrimo dalyviais, įtraukti juos į duomenų rinkimą, analizę, išvadų darymą. Jie turi tarsi „suteikti balsą“ tyrimo dalyviams dėl jų gyvenimo kokybės gerinimo ir projektuoti konkrečius socialinius pokyčius, šalinančius nelygybę. Tad suprantama, kad tokie tyrimai glaudžiai susiję su politinių sprendimų inspiravimu ir socialinėmis reformomis.

Grįžtant prie B. Bitino pažiūrų, apie jas galima spręsti iš tokių teiginių: „moksliniuose tyrimuose pagrindinis dėmesys skiriamas priežastiniams ryšiams, kurie rodo, kaip vienas reiškiny – priežastis tam tikromis aplinkybėmis lemia kitą reiškinį – pasekmę“ (2006, 43), kad „ugdymo reiškiniai yra determinuoti, todėl pavaldūs mokslinei analizei“ (2006, 44), kad „mokslininkas, išskirdamas tyrimo objektą, kartu daro prielaidą apie jam nežinomų ryšių egzistavimą ir savo veiklą skiria jiems atskleisti“ (2006, 42). Šios ir daugelis kitų panašaus pobūdžio citatų rodo deterministines B. Bitino pažiūras. Tačiau vėlgi jaučiamas ryškus šių pažiūrų postpozityvistinis aspektas – B. Bitinas (2006, 35) mano, kad „ne visai tikslinga mokslinį aiškinimą apriboti objekto priežastinių ryšių atskleidimu“, t. y. tik „pilnaverčio mokslinio aiškinimo pakopa“, tačiau ne venintelė – „iki jos moksliniu aiškinimu siekiama atskleisti, kaip tiriamasis objektas funkcionuoja, kokios jo raidos varomosios jėgos, kokiais vidiniais ir išoriniais empiriniais ryšiais jis saistomas ir pan.“

Matematinų metodų taikymas. Kaip minėta, B. Bitinas nuo pat savo mokslinės karjeros pradžios, nors turėjo aukštąją humanitarinę filologinę išsilavinimą, atkreipė dėmesį į matematinių metodų taikymą pedagogikoje; siekdamas geriau juos suprasti įgijo aukštąją matematinę išsilavinimą, apgynė daktaro disertaciją apie matematinių metodų taikymą pedagogikoje ir psichologijoje, parengė daug publikacijų šia tema, kelis vadovėlius, pats atliko daug kiekybinių tyrimų ir išmokė, kaip juos atlikti, savo doktorantus bei apskritai daugelį mokslininkų Lietuvoje ir Tarybų Sąjungoje. Maža to, matematinių metodų taikymui edukologijos tyrimuose palengvinti inicijavo specialios statistinės programos „PAULA“ kūrimą ir pats tapo programos bendraautoriumi.

B. Bitino apsisprendimą dėl matematinių žinių pritaikomumo lėmė (Bitinas, 2010, 62) jo asmeninis atradimas, kad edukologijos moksle egzistuoja ne vien tik kiekybinių, bet ir kokybinių požymių daugiamatė erdvė. Jo supratimu, ugdymo reiškinių ypatybė ir yra ta, kad juos vienu metu apibūdina daugelis požymių; tai reiškia, kad visi ugdymo reiškiniai yra daugiamačiai. Profesoriaus manymu, ieškoti statistinių ryšių tarp pavienių ugdymo požymių nėra tikslinga, jų paieškos yra tik pradinis analizės etapas; šie ryšiai dažniausiai yra silpni ir todėl jais remiantis nustatytų ugdymo dėsningumų prognostinė galia (tai yra pasinaudojus nustatytu dėsningumu būtų pasiekti geresni ugdymo rezultatai) yra maža. Žvelgiant į ugdymo reiškinį kaip į daugiamačią ir taikant daugiamatę statistinę analizę galima atskleisti tokius dėsningumus, kurie turi gerokai stipresnę prognostinę galią. Tad tokių tyrimų rezultatai yra daug reikšmingesni praktikai ir skatina jos kokybės didėjimą. Šis supratimas paskatino B. Bitiną gilintis į tuo metu Tarybų Sąjungoje menkai žinomą

ir netgi dalies šios šalies mokslininkų nepripažįstamą problemą – daugiamatės analizės taikymą ugdymo tyrimuose. Tokio gilinimosi rezultatas – knyga „Mnogomernyj analiz v pedagogike i pedagogicheskoy psichologii“ („Daugiamatė analizė pedagogikoje ir pedagoginėje psichologijoje“, 1971), kurioje pirmą kartą Tarybų Sąjungoje buvo sistemiškai atskleistas daugiamatės analizės metodų taikymas pedagogikoje ir psichologijoje. Ugdymo reiškinių matavimą B. Bitinas paskelbė itin prasminga tyrėjo užduotimi. Matavimas jam iš pat pradžių nebuvo savitiksliis užsiėmimas, o buvo traktuojamas kaip būdas paaiškinti ugdymo reiškinius. Toks paaiškinimas reikalingas tam, kad juo būtų galima pasinaudoti ugdymo praktikoje pastarąją tobulinant. „Matuoti siekiant paaiškinti, o aiškinti siekiant taikyti praktikoje“ (Битинас, 1971, 16; aut. vertimas iš rusų k.) – tokį principą Profesorius paskelbė pagrindiniu daugiamatės analizės taikymo tyrinėjant ugdymo reiškinius principu. Šis požiūris „susišaukia“ su A. Comte idėja apie socialinių tyrimų paskirtį – tobulinti visuomenę, remiantis jos egzistavimo bei vystymosi dėsningumų moksliniais tyrimais.

Verifikacija. Kaip anksčiau minėta, pozityvizmo „gimimo“ metu moksle vyravo orientacija ne tik į tiriamųjų dalykų matematinį aiškinimą, bet ir į eksperimentus. Šis požiūris persikėlė ir į socialinius tyrimus ir ypač suklestėjo loginiame pozityvizme, kuris paskelbė teorijos verifikacijos idėją, kad teiginys apie priežasties ir pasekmės ryšį, kaip mokslinio tyrimo rezultatas, yra prasmingas tik tuomet, kai jis yra praktiškai verifikuojamas (patvirtinamas). Ši idėja tapo ypač populiari edukologijoje, anot E. Bredo (2006, 9), XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje, t. y. B. Bitino metodologinių pažiūrų formavimo(si) pradžioje. Su verifikacijos idėja „kovojo“, kaip minėta, K. Popperis (1959, 1968), kuris ją transformavo į falsifikacijos idėją, teigdamas, kad mokslo teiginių neįmanoma verifikuoti, juos galima tik falsifikuoti, nes mokslo teiginiai nenusako universalios nekintančio priežasties ir pasekmės ryšio, kad šis ryšys gali kisti kintant socialiams reiškiniams. Ši K. Popperio idėja „atvėrė akis“ daugeliui pozityvistų ir „suminkštino“ jų poziciją dėl verifikacijos ir su ja susijusių eksperimentų, atitraukė jų dėmesį nuo absoliutaus objektyvumo ir absoliučios tiesos įrodymo prie priežasties ir pasekmės ryšio tikimybiškumo pripažinimo.

B. Bitinui verifikacijos idėja buvo labai svarbi. Tai parodo netgi tai, kad jo 2006 m. išleistoje knygoje „Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas“ vienas iš keturių skyrių pavadintas „Ugdymo teiginių verifikacija“. Pačioje jo pradžioje Profesorius pateikia savo argumentaciją, ginančią verifikacijos idėją ir prieštaraujančią falsifikacijos edukologijos moksle idėjai, ir tvirtai deklaruoja, kad ugdymo idėjos „gali būti pripažintos tik po kruopštaus mokslinio patikrinimo; juo svarbesnė visuomenei tokia idėja, juo kruopščiau ji turi būti verifikuojama“ (2006, 121). Beje, kad falsifikacijos idėja yra perdėta, tais pačiais metais rašė ir H. Alexanderis (2006, 212), remdamasis K. Popperio pasekėjo I. Lakatos (1978) argumentacija, jog tyrėjai nefalsifikuoja pavienių teiginių ir netgi labiau kompleksinių teorijų – jie pateikia didesnių tyrimo programų esmines prielaidas, kol ateina laikas, kai atsiranda pakankamai įrodymų, paneigiančių šias esmines prielaidas, ir tuomet jos yra atmetamos bei pakeičiamos naujomis, kartu su naujomis ją lydinčiomis tyrimo programomis.

B. Bitinas itin vertina eksperimentą – apie tai galima spręsti pagal daugelį jo pasakymų, kuriuos apibendrintai jis pats išreiškia posakiu „bet kurį teiginį apie ugdymo procesą galima laikyti priimtinu tik po išbandymo ugdymo praktikoje“ (2010, 54). Toks eksperimento reikšmės pripažinimas ir verifikacijos idėjos sureikšminimas parodo B. Bitino tam tikras „simpatijas“ loginiam pozityvizmui. Tačiau tikimybinio determinizmo pripažinimas, abejonės dėl funkcinio determinizmo pritaikymo edukologijoje, tikrojo (grynojo) eksperimento edukologiniuose tyrimuose kvestionavimas parodo, kad jis vis dėlto pagal savo poziciją yra artimesnis postpozityvizmui nei loginiam pozityvizmui.

Kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų dermės pripažinimas, pabrėžiant kiekybinių metodų viršenybę. Tradiciškai kiekybiniai tyrimai siejami su pozityvizmu ir iš jo išplėtotomis filosofinėmis prieigomis (taip pat ir postpozityvizmu), o kokybiniai – su interpretatyvizmu, kritine teorija ir įvairiomis „post“ prieigomis (poststruktūralizmu ir kt.). Tačiau, F. Adamo (2014, 5) teigimu, postpozityvizmas išsiskiria iš kitų pozityvizmo atmainų požiūriu į kvantifikaciją, pripažindamas, kad išmintingų statistinių metodų ir matematinių modelių panaudojimo nepakanka svarbioms mokslo įžvalgoms socialiniuose moksluose. Postpozityvizmui būdinga (Butin, 2010) tai, kad labiausiai vertinami kiekybiniai metodai, bet taip pat pripažįstama kiekybinių ir kokybinių metodų sampyna, jeigu ji naudinga esminiams pozityvizmo principams, tokiems kaip geriausios praktikos paieška, siekiant „pozityviai“ paveikti socialinę realybę. Turint mintyje šį postpozityvizmo atributą, netenka stebėtis dėl B. Bitino požiūrio į kokybinius tyrimus. Kaip minėta, gerai žinomas B. Bitino pozityvus kokybinių tyrimų vertinimas, jo indėlis rašant pirmąjį lietuvišką kokybinių tyrimų vadovėlį, kuriant kokybinių duomenų analizės programą „Kokybis“, palaikant kokybinių tyrimų plėtotę Lietuvos edukologijos moksle.

B. Bitinas (2006, p. 79) laikosi nuomonės, kad ugdymas yra kokybinis reiškiny, tačiau „kiekvienos kokybės pagrindą sudaro kiekybinės charakteristikos, todėl tiksliau kalbėti apie pažintus ir mokslui dar nežinomus kiekybinius santykius“. Jis mano, kad tiriant ugdymo reiškinius tikslinga derinti kiekybinius ir kokybinius metodus, nes jie neprieštarauja vieni kitiems, netgi priešingai – papildo. Čia tarsi galima būtų įžvelgti pragmatinę metodologinę poziciją, kurią propaguoja kai kurie socialinių tyrimų metodologai (Creswell, 2009; Butin, 2010; Bredo, 2006). Pragmatizmu besivadovaujantys mokslininkai (cit. Creswell, 2009, 10) deklaruoja savo neutralumą bet kurios filosofinės prieigos atžvilgiu ir kiekybinių bei kokybinių metodų naudojimą, atsižvelgiant į tai, ko savo tyrimu siekia, nesigilinant į ontologinius ir epistemologinius klausimus. Tačiau B. Bitino metodologijoje ontologinis ir epistemologinis pagrindai yra svarūs ir svarbūs; ir tai sunkiai derinama su pragmatizmu.

Kokybiniam tyrimui B. Bitinas skiria, jo paties žodžiais tariant, „mokslinės žvalgybos“ vaidmenį, o tiksliau – jo paskirtį mato pasirinkto pažinimo objekto aprašyme (Bitinas, Rupšienė ir Žydžiūnaitė, 2008, 38), ypač, kai jis mažai tyrinėtas, naujas, nepažintas. Be to, jis mano, kad kokybiniu tyrimu galima ne tik aprašyti ugdymo objektą, bet ir pasiekti

tikslų, susijusių su objekto aiškinimu, nes „tyrimo objekto pirminių požymių išskyrimas yra kartu ir tam tikras objekto aiškinimas“ (Bitinas, Rupšienė ir Žydzūnaitė, 2008, 39). Faktiškai kokybiniais metodams priskiriamas „edukologijos periferijos“ objektų pažinimas (Bitinas, 2006, 83). B. Bitino supratimu, kokybinio tyrimo išvados interpretuotinos kaip hipotetiniai teiginiai, kuriuos toliau reikia tikrinti kiekybiniais metodais (2006, 83). Įvertindamas kiekybinį ir kokybinį tyrimą, B. Bitinas (2006, 89) tarsi pritardamas rašo: „Negalima pamiršti pozityvizmo įtvirtinto teiginio, kad vienintelis patikimas socialinių reiškinių pažinimo būdas yra gamtos mokslų aprobeuotas kiekybinis metodas.“ Tad B. Bitino požiūris į kokybinių ir kiekybinių metodų taikymą edukologijos tyrimuose vis dėlto sietinas su postpozityvistine pasaulėžiūra.

Vietoje išvadų

Straipsnyje pateikta trumpa B. Bitino metodologinių darbų apžvalga ir jo metodologinių idėjų aptarimas postpozityvizmo idėjų kontekste leidžia teigti, kad B. Bitinas – edukologijos tyrimų metodologas, sistemiškai žvelgiantis į edukologijos tyrimus iš šiuolaikinės pozityvizmo atmainos – postpozityvizmo – pozicijų. Be to, turint mintyje Profesoriaus metodologinių darbų gausą ir reikšminumą, jis laikytinas ryškiausiu XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios edukologijos mokslininku, sistemiškai išplėtojusiu postpozityvistinę edukologijos tyrimų metodologiją. Užauginęs didelį būrį doktorantų (per gyvenimą jis vadovavo per ... daktaro disertaciją), skaitydamas edukologijos tyrimų metodologijos paskaitas daugelyje Lietuvos universitetų, dalyvaudamas įvairiuose doktorantūros procesuose, mokslo renginiuose, būdamas aktyvus mokslininkas, B. Bitinas padarė labai daug propaguodamas ir įtvirtindamas postpozityvistinį požiūrį į edukologijos tyrimus. Tai lėmė, kad Lietuvos edukologai išmoko daryti kiekybinius tyrimus kokybiškai, laikydami aukštą tarptautinių standartų. Mums labai pasisekė mūsų mažoje valstybėje, kad nepaisant „geležinių uždangų“ Tarybų Sąjungos laikais ir nepaisant akademinio bei kalbinio ribojimo nuo pasaulinių diskusijų dėl edukologijos tyrimų metodologijos filosofinių pagrindų, mes turėjome B. Bitiną, sugebėjusį būti pirmose gretose su tais pasaulio metodologais, kurie metodologiją plėtojo postpozityvistine linkme, ir vedusį mus į priekį. Pabaigoje norėčiau paminėti išskirtinę B. Bitino metodologinę toleranciją ir atvirumą kitokiems filosofiniams ir metodologiniams požiūriams. Rašydamas kokybinių tyrimų metodologijos vadovėlį kartu su V. Žydzūnaitė ir šio straipsnio autore, L. Rupšiene, jis labai stengėsi suprasti kokybinių tyrimų prigimtį, principus, vertybes. Nors neatsisakė savo postpozityvistinės pozicijos, jis nuoširdžiai domėjosi pirmosiomis „kokybinėmis“ disertacijomis. Pvz., jis su dideliu susidomėjimu perskaitė ir labai palankiai įvertino doktorantės Rasos Prancūnienės daktaro disertaciją, kurioje buvo atliktas tyrimas, naudojant grindžiamosios teorijos metodologiją. Neapleidžia jausmas, kad B. Bitinas – nenuilstantis kovotojas už edukologijos tyrime taikomos metodologijos

kokybę ir nenuilstantis ieškotojas „geriausios“ tyrimų metodologijos, kuri geriausiai padeda atsakyti edukologams į jiems rūpimus klausimus. Nors esu jo mokinė, netapau postpozityvistė, tačiau labai vertinu postpozityvistinį tyrimą. Bet tikrai esu B. Bitino pasekėja metodologinės kokybės užtikrinimo požiūriu ir ieškojimų „geriausios“ tyrimų metodologijos kelyje.

Literatūra

- Adam, F. (2014). *Measuring National Innovation Performance: The Innovation Union Scoreboard Revisited*. Springer: Heidelberg New York Dordrecht London. doi: 10.1007/978-3-642-39464-5
- Alexander, H. A. (2006). A View from Somewhere: Explaining the Paradigms of Educational Research. *Journal of Philosophy of Education*, 40(2), 205–221. doi: 10.1111/j.1467-9752.2006.00502.x
- Anderson, T. (1963). Vvedenije v mnogomernyj statisticheskij analiz. Moksva: Fizmatgiz.
- Bitinas, B. (1968). Dispersinė-koreliacinė antramečiavimo duomenų analizė. *Pedagogikos darbai*, 3, 213–221.
- Bitinas, B. (1968). Koreliacija ir faktorių analizė pedagoginiuose tyrimuose. *Pedagogikos darbai*, 3, 185–212.
- Bitinas, B. (1970). O mnogomernom podhode k analizu pedagogicheskikh javlenij. *Sovetskaja pedagogika*, 6.
- Bitinas, B. (1971). *Mnogomernyj analiz v pedagogike i pedagogicheskoy psichologii*. Vilnius: NII shkol MP MSSR.
- Bitinas, B. (1972). Izmerenije v pedagogicheskom issledovanii. *Sovetskaja pedagogika*, 7, 59–69.
- Bitinas, B. (1973). Metodologicheskije voprosy izmerenija svojstv lichnosti uchashhihsia. *Seminar po metodologii ir metodike pedagogicheskikh issledovanij* (p. 91–99). Moskva.
- Bitinas, B. (1974). *Statistiniai metodai pedagogikoje ir psichologijoje*. Kaunas.
- Bitinas, B. (1976). Nekotoryje problemy izmerenija rezultatov vospitaniya. *Izmerenija v issledovanii problem vospitaniya* (s. 49–66). Tartu.
- Bitinas, B. (1976). Sootnoshenije shkalirovanija i taksonomicheskogo analiza. *Uchenyje zapiski Tartuskogo gos. universiteta, trudy po psichologii*, 395, 68–76.
- Bitinas, B. (1998). *Ugdymo tyrimų metodologija: vadovėlis*. Vilnius: Jošara.
- Bitinas, B. (2002). *Pedagoginės diagnostikos pagrindai*. Vilnius: VPU leidykla.
- Bitinas, B. (2006). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta.
- Bitinas, B. (2006). Edukologinių tyrimų metodologiniai vingiai. *Pedagogika*, 83, 9–15.
- Bitinas, B. (2010). *Gyvenimas ugdymo verpetuose*. Klaipėda: KU leidykla.
- Bitinas, B. (2011). Disertacinis tyrimas: tikrovės nuotrauka ir kūrybinė intervencija. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 27, 11–21. doi: 10.15388/ActPaed.2011.27.2970
- Bitinas, B., Kazlauskienė, A. ir Jazgevičius A. (2013). *Kokybinių tyrimų atviro kodavimo programa „Kokybis“*. Šiauliai: ŠU leidykla.

- Bitinas, B. ir Mušinskas, D. (2008). *Edukologinių duomenų statistinės analizės programa „SKIBIS“*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Bitinas, B. (1970). Mokomųjų testų kokybės tikrinimas. *Mokymo ir auklėjimo klausimai*, 3, 143–151.
- Bitinas, B. ir Paulavichus, R. B. (1987). *Sistema analiza pedagogicheskikh dannyh na EVM*. Vilnius.
- Bitinas, B., Rupšienė, L. ir Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla.
- Bitinas, B. (1976). Metody mnogomernogo analiza v pedagogicheskom issledovanii. *Metody pedagogicheskikh issledovanij v vysshej shkole* (p. 123–166). Ufa.
- Braunstein, J. F. ir Phan, B. (2000). *Visuotinės kultūros istorija*. Vilnius: Kronta.
- Bredo, E. ir Feinberg, W. (1982). *Knowledge and values in social and educational research*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bredo, E. (2006). Philosophies of Educational Research. Iš J. Green, G. Camilli, P. Elmore (Eds.), *Handbook of Complementary Methods in Education Research* (p. 3–30). American Educational Research Association, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Bryman, A. (2008). *Social research methods*. Oxford university press.
- Butin, D. (2010). *The education dissertation*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Corbin, J. ir Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J. (2009). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Crotty, M. (1998). *The foundations of social research. meaning and perspective in the research process*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Feinberg, W. (2012). Critical Pragmatist and the Reconnection of Science and Values in Educational Research. *European journal of pragmatism and American philosophy*, 4(1), 222–240.
- Godfrey-Smith, P. (1996). *Complexity and the Function of Mind in Nature*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9781139172714
- Golubev, N. K. ir Bitinas, B. (1989). *Vvedenije v diagnostiku vospitanija*. Moskva.
- Habermas, J. (1971). *Knowledge and human interests*. Boston: Beacon Press.
- Hatch, J. (2002). *Doing qualitative research in educational settings*. Albany, NY: State university of New York Press.
- Itelson, L. B. (1964). *Matematicheskije i kiberneticheskije metody v pedagogike*. Moskva.
- Kendall, M. (1960). *Teorija statistiki*. Moskva: Statistika.
- Lakatos, I. (1978). *The Methodology of Scientific Research Programs*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511621123
- Lincoln, Y. S. ir Guba, E. G. (2000). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. Iš N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The handbook of qualitative research* (p. 63–188). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

- McGregor, S. L. T. ir Murnane, J. A. (2010). Paradigm, methodology and method: intellectual integrity in consumer scholarship. *International Journal of Consumer Studies*, 34, 419–427. doi: 10.1111/j.1470-6431.2010.00883.x
- Merriam, S. (2009). *Qualitative research and case study application in education*. San Francisco: John Wiley and Sons.
- Mertens, D. M. (1998). *Research methods in education and psychology: Integrating diversity with quantitative and qualitative approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Nekrašas, E. (2010). Pozityvizmo ir postpozityvizmo ginčas socialiniuose moksluose. *Politologija*, 1(57), 76–97.
- Newman, W. (2006). *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. Boston: Pearson Education.
- Ponterotto, J. G. (2005) Qualitative research in counselling psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 55, 126–136. doi: 10.1037/0022-0167.52.2.126
- Popper, K. R. (1968). *Conjectures and refutations in the growth of scientific knowledge*. New York: Harper Torchbooks.
- Popper, K. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.
- Powers, B. A. ir Knapp, T. R. (2010). *Dictionary of Nursing Theory and Research* [interaktyvus].
- Ryan, A. B. (2006). Post-positivist approaches to research. Iš *Researching and writing your theses: a guide for postgraduate students* (p. 12–26). MACE: Maynooth Adult and Community Education.
- Šliogeris, A. (2011). *Transcendencijos tyla*. Vilnius: Margi raštai.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. Oxford University Press.
- Zammito, J. H. (2004). *A Nice Derangement of Epistemes: PostPositivism in the Study of Science from Quine to Latour*. Chicago: The University of Chicago Press.

Bronislovas Bitinas: the Most Illustrious Representative of Post-positivism in Lithuanian Educational Sciences in the Last Half of the 20th and the Beginning of the 21st Centuries

Liudmila Rupšienė

Klaipėda University, Faculty of Humanities and Education, Department of Pedagogy, H. Manto St. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania, liudarupsiene@rupeksa.com

Summary

Bronislovas Bitinas is well known in education sciences for his extensive work on methodology. However, none of his publications explicitly state which philosophy guides his approach to research. Scholars have argued that research methodology is dependent on the underlying philosophical assumptions; therefore, to understand the originality and contributions of specific methodology, philosophical principles guiding methodological decisions need to be examined. Given the importance of philosophy as a foundation for methodology, in this article I explore philosophical assumptions underlying B. Bitinas' conceptualizations of educational research, as represented in his publications on methodology and in his overall scientific contributions. After a brief overview of Bitinas' work, I outline the principles of post-positivism as a contemporary, improved, and "less arrogant" form of positivism. Examining how post-positivist principles are manifested in Bitinas' ideas on methodology leads me to conclude that B. Bitinas is an educational researcher, whose systematic conceptualizations of methodology are congruent with the post-positivistic philosophical stance. Moreover, given the influence of his voluminous publications, Bitinas can be considered as the most illustrious educational researcher, who, in the latter half of the 20th and the beginning of the 21st century, has systematically expanded research methodology for education sciences.

Keywords: *research methodology, postpositivism, positivism, education science.*

Įteikta / Received 2016-10-13
Priimta / Accepted 2016-11-07